

LATOPISY
AKADEMII SUPRASKIEJ
VOL. 4

KALENDARZ W ŻYCIU CERKWI I WSPÓLNOTY

Pod redakcją
Marzanny Kuczyńskiej i Urszuli Pawluczuk

Białystok 2013

SPIS TREŚCI

Antoni Mironowicz	
<i>Znaczenie chrztu Rusi w ewangelizacji Europy Środkowo-Wschodniej</i>	7
Jarosław Charkiewicz	
<i>Święci w „Martyrologionie Syryjskim”</i>	27
Татьяна Суботин-Голубович	
<i>Национальные святые в календаре Сербской Церкви (по средневековым источникам)</i>	37
Dominika Gapska	
<i>Dni pamięci świętych władczyń w kalendarzu serbskiej Cerkwi prawosławnej</i>	49
abp Jakub (Kostiuczuk)	
<i>Kalendarze używane w życiu liturgicznym Kościoła prawosławnego</i>	59
Ks. diakon Aleksy Kucy	
<i>Misterium czasu w myśli patrystycznej Kościoła prawosławnego a kalendarz liturgiczny</i>	69
Ks. archimandryta Andrzej (Borkowski)	
<i>Reforma kalendarza liturgicznego i jej recepcja w Kościele prawosławnym w Polsce</i>	77
Teresa Chynczewska-Hennel	
<i>Z polemik XVII-wiecznych. Głos w sprawie kalendarza Kasjana Sakowicza</i>	91
Urszula Pawluczuk	
<i>Próby wprowadzenia kalendarza gregoriańskiego w Kościele prawosławnym w II Rzeczypospolitej</i>	103
Марина Чистякова	
<i>Прологи Великого княжества Литовского и Польского Королевства в издании „Предварительный сводный каталог церковнославянских проложных текстов”, том I: сентябрь</i>	113

Elżbieta Kierejczuk	
<i>Zachowane manuskrypty ze zbiorów szesnastowiecznej biblioteki monasteru supraskiego</i>	123
Marzanna Kuczyńska	
<i>Kalendarzowa struktura homiliarzy ewangelicznych</i>	135
Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew	
<i>Tablice paschalne – pomoc w określaniu chronologii i konfesji rękopisów i druków cyrylickich</i>	147
Aleksander Naumow	
<i>Łączenie dat stałych z cyklami ruchomymi w praktyce prawosławia</i>	155
Zdravko Stamatovski	
<i>Kalendarz w macedońskiej tradycji cerkiewnej i ludowej</i>	163
Александр Гаврилин	
<i>Попытки реформ в Латвийской Православной Церкви во второй половине 30-х годов XX века</i>	175
Ирина Герасимова	
<i>«Виленские напевы» в рукописях Киевской митрополии и Московского патриархата последней трети XVII – начала XVIII вв: проблемы трансмиссии и адаптации</i>	187

ŁĄCZENIE DAT STAŁYCH Z CYKLAMI RUCHOMYMI W PRAKTYCE PRAWOSŁAWIA

Słowa kluczowe: prawosławie, kalendarz, pisma słowiańskie, Rzeczpospolita Obojga Narodów

Rok liturgiczny w Cerkwi Prawosławnej formował się stopniowo, tworząc na przestrzeni dziejów różnego rodzaju nawarstwienia. Pierwszym problemem, z jakim chrześcijanie zetknęli się jeszcze w okresie apostołskim, był wzajemny stosunek soboty i niedzieli. Do decyzji św. Konstantyna Wielkiego, który 7 marca 321 roku uznał niedzielę za dzień wolny od pracy, nie pracowano w soboty i wieczorem przed niedzielnym dniem sprawowano eucharystię. W czasach Trajana zgromadzenia modlitewne przeniesiono na niedzielny poranek, wiążąc ten dzień coraz wyraźniej ze Zmartwychwstaniem Pańskim. W IV wieku szeroko świętuje się oba dni, sobotę i niedzielę, nazywane przez św. Grzegorza z Nazjanzu siostrami, ale z czasem niedziela zdobywa przewagę nie tylko jako dzień zgromadzeń, lecz także jako dzień odpoczynku¹. Oprócz soboty i niedzieli już w czasach apostołskich wyróżniano środę, a zwłaszcza piątek.

Kształtowanie cyklu tygodniowego śledzimy na podstawie oktoicha. Wiadomo, że już na najstarszym – palestyńskim – etapie formowania księgi, w VI wieku, hymnograficzny materiał nabożeństw sobotnio-niedzielnych był rozszerzany o materiał poszczególnych dni tygodnia. Początkowo w powstającej hymnografii na poniedziałek i wtorek dominowała tematyka pokutna, na środę – temat Krzyża, na czwartek – apostołowie, głównie Piotr i Paweł, na piątek – Matka Boska, a na sobotę – męczennicy, prorocy i zmarli. W pierwszej połowie IX wieku w Konstantynopolu (studyci, Józef Hymnograf i in.) do pierwotnych tematów dochodzą nowe. I tak, jako druga warstwa pojawiają się motywy znane wcześniej z monastycznych nabożeństw nocnych, poświadczonych też w księdze zwanej paraklytik: w poniedziałek aniołowie, we wtorek Jan Chrzciciel, w czwartek św. Mikołaj, w sobotę wszyscy zmarli, podczas gdy hymnografia środy i piątku rozwijała tematykę pasyjną i maryjną, często misternie przeplecioną. Drugie tematy mają mniejszą ilość hymnów niż pierwsze, chociaż w niektórych wypadkach one zaczynają dominować. Tak stało się przede wszystkim z czwartkiem (św. Mikołaj wysunął się przed św.św. Piotra i Pawła), ale również w poniedziałkowych i wtorkowych nabożeństwach

¹ Zob. na ten temat np. K. A. Strand, *Jak niedziela stała się powszechnym dniem świątecznym*, Warszawa 1981.

nowe tematy znalazły się na planie pierwszym². Przy formowaniu tematycznych nabożeństw oktoicha wielkie znaczenie miały teksty nabożeństw świątecznych – 6 września, 8 listopada, 26 marca i 13 lipca dla poniedziałku, 24 czerwca i 29 sierpnia dla wtorku, 29 czerwca, 6 grudnia dla czwartku.

W cerkiewnym kalendarzu dostrzegamy też praktykę konstruowania obchodu pewnych świąt stałych w oparciu o wprowadzające i następujące soboty i niedziele (tak jest w wypadku soboty i niedzieli jednej przed i jednej po Podwyższeniu Krzyża Świętego, dwóch sobót i niedziel przed Bożym Narodzeniem³, jednej soboty i jednej niedzieli po Bożym Narodzeniu, soboty i niedzieli jednej przed i jednej po Chrzcie/Objawieniu Pańskim⁴), a także widzimy dawną tradycję przenoszenia na niedzielę niektórych świąt przypadających na zwykłe dni tygodnia. W tym drugim wypadku zasada jest stała – święto przypadające na poniedziałek, wtorek lub środek⁵ przenosi się na poprzedzającą (мимошедшая) niedzielę, zaś z czwartku, piątku czy soboty – na niedzielę następującą (грядущая, приидущая); taki przypadek mamy ze świętem Siódmego soboru z 11 października i ze świętem Sześciu soborów powszechnych z 16 lipca⁶.

Liczne ostatnio święta grupowe z poszczególnych ośrodków, ziem czy krajów przy ustaleniu daty obchodu w obrębie cyklu stałego idą w kilku kierunkach. Przeważają specjalne daty, często pokrywające się ze świętem „głównego” świętego: np. Syberyjscy na Jana Tobolskiego 10 VI, Kostromscy na Gennadija 23 I, Rostowscy i Jarosławscy na Leontija 23 V, Sołowieccy dzień po Sawwatim, Zosimie i Germanie 9 VIII, Kijowscy na

² Zob. tu prace O. Kraszeninnikowej: O. Крашенинникова, *Октоих и Параклит*, [w:] *Герменевтика древнерусской литературы*. Сборник 6, ч. 2, Москва 1992, s. 398-406; eadem, *К истории формирования седмичных памятей Октоиха*, „Богословские труды” 32, Москва 1996, s. 260-268. Najnowsze opracowanie, z bogatą faktografią, także kalendarzową, i bibliografią: Св. Куюмджиева, *Ранните осмогласници. Извори, богослужение и певчески репертоар (По ръкописи до XIII век)*, Кирило-Методиевски научен център БАН: София 2013.

³ Jedną z najważniejszych osobliwości kalendarzowych, jakich dostarczają mineje z terenu państwa polsko-litewskiego, jest fakt obchodzenia święta Męczenników wileńskich (Antoniego, Jana i Eustachego) nie (tylko) 14 IV, lecz (również) w trzecią niedzielę przed Bożym Narodzeniem, czyli w niedzielę przed Niedzielą Praojców, co ich lokuje w mitycznym porządku duchowych przodków; zob. *Рękopisy cerkiewnosłowiańskie в Polsce. Каталог*, wyd. 2 zmien., oprac. A. Naumow, A. Kaszlej, przy współpr. E. Naumow i J. Stradomskiego, Kraków 2004, № 579, 599, 605; D. Baronas, *Trys Vilniaus kankiniai. Gyvenimas ir istorija. (Istorinė studija ir šaltiniai)/Tres Martyres Vilnenses. Vita et historia. (Studium historicum et editio fontium)*, Vilnius 2000, s. 125-126, 167-170, 244 (=Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae 2); idem, *По поводу литературной истории Мучения трех виленских мучеников*, [w:] *Krakowsko-wileńskie studia slawistyczne*, t. 3, red. W. Stępnia-Minczewska, A. Naumow, Kraków 2001, s. 73-98. Ja uważam, że synod, który to określił, był lokalnym synodem czasów metr. Grzegorza (Cambłaka), D. Baronas twierdzi, że chodzi o decyzję synodu konstantynopolańskiego.

⁴ Przepisy dotyczące tych obchodów w zależności od dnia tygodnia, w jaki przypada Boże Narodzenie, podaje Typikon, przewidując wszystkie możliwe układy, np. jeśli Objawienie Pańskie jest w sobotę, to Niedziela jest od razu 7-ego, a sobota dopiero 13-ego. Niedziela Praojców przypada między 11 a 17 grudnia, Niedziela Świętych Ojców między 18 a 24 grudnia, Niedziela po Bożym Narodzeniu od 26 do 31 grudnia, przed Epifanią od 1 do 5 stycznia, po Objawieniu – do 13 stycznia itd.

⁵ Typikon podaje skrótowo, wymieniając dla niedzieli poprzedzającej tylko środę (аще [случится] въ среду), a dla następującej czwartek (аще въ четвертокъ), należy je rozumieć jako dni podziału tygodnia.

⁶ Dla porządku trzeba dodać, że Typikon dla 11 października nie wskazuje na poprzedzającą niedzielę, lecz tylko na następującą, jednakże w Minei wskazówka jest taka jak pod 16 lipca, czyli mówi o najbliższej niedzieli.

Włodzimierza 15 VII itd. Ale są też daty ruchome, ustalone według starej zasady najbliższej niedzieli (Saratowscy w pobliżu daty 31 VIII), lub też na niedziele przed określonym dniem: np. Smoleńscy przed 28 VII (Ikona Matki Boskiej Smoleńska), Moskiewscy przed 26 VIII (Ikona Matki Boskiej Włodzimierska), Kemerowscy przed 18 VIII (na Dzień Górnika, według nowego kalendarza to ostatnia niedziela sierpnia) lub po jakimś dniu: Chełmscy i Podlascy po 19 V, Twerscy po 29 VI, Nowi Męczennicy rosyjscy po 25 I, Kazachstańscy po 3 IX, z Niżnego Nowogrodu – po 26 VIII (tj. na dzień miasta obchodzony wg nowego stylu w 2. niedzielę września)...

Najważniejszym cyklem roku liturgicznego jest cykl świąt ruchomych. Na okres przygotowania do Wielkiego Postu, samego Wielkiego Postu, Wielkiego Tygodnia, Wielkanocy i okresu po Passze w liturgii wschodniej stosuje się księgi zwane u Słowian „triod”, postny i kwietny, podczas gdy Grecy termin ‘triodion’ rezerwują na okres postu, zaś teksty paschalne gromadzą w księdze zwanej Pentekostarion. Różnica występuje także w podziale materiału, Słowianie triod postny kończyli 40. dnia postu, w piątek szóstego tygodnia, a Sobotę Łazarza, Niedzielę Palmową (inaczej Kwietną, stąd nazwa⁷) i Wielki Tydzień włączali do tomu paschalnego, Grecy tom paschalny zaczynają na samą Wielkanoc. Również w tym wypadku rytm okresu wyznaczają koncentrujące się wokół Wielkanocy niedziele, zwykle przyjmujące swoje nazwy od przewidzianych na liturgię św. czytań Ewangelii (o Zacheuszu; o faryzeuszu i celniku, o synu marnotrawnym; Palmowa; o niewiernym Tomaszu, o niewiastach niosących wonności, o paralityku, o Samarytance, o ślepym od urodzenia).

W dziejach formowania triodów wyróżnia się trzy etapy⁸: pierwszy od V wieku do początku wieku IX, z dominacją twórczości palestyńskiej, syryjskiej; drugi obejmuje IX wiek, kiedy to w konstantynopolińskim klasztorze Studion w kręgu św. Teodora Studyty księga przyjmuje swój zasadniczy kształt i trzeci, od X do XV wieku, kiedy powszechny staje się podział na dwie części, wypracowana forma się umacnia, ulegając niewielkim już tylko uzupełnieniom i następuje jej stopniowa petryfikacja, do której przyczyniła się dominacja typikonu jerozolimskiego, a z czasem także wydania drukowane, poczynając od krakowskich druków Szwajpolta Fiola⁹. Słowiański przekład powstał zapewne jeszcze w końcu IX wieku, wzbogacony

⁷ Coraz częściej używa się w Polsce określenia „kwiecisty”. Chodzi o bałkański zwyczaj noszenia kwiatów w procesji tego dnia. Ponieważ na północy kwiaty były o tej porze roku rzadkością, powstała Niedziela Wierzbną czy Wierzbową. W polskiej slawistyce dominuje nazwa „triod” w rodzaju męskim, pod wpływem języka bułgarskiego i serbskiego, ale dopuszcza się też termin w rodzaju żeńskim, jak w językach wschodniosłowiańskich.

⁸ Najważniejsze prace to: И. Карабинов, *Постная триодъ. Исторический обзор ея плана, состава, редакций и славянских переводов*, Санкт-Петербург 1910, М. Момина, *Постная и Цветная триодъ*, [w:] *Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей хранящихся в СССР*, вып. 2. ч. 2, Москва 1976, s. 389-419; Г. Попов, *Триодни произведения на Константин Преславски*, София 1985 (=Кирило-Методиевски студии 2).

⁹ Zob. M. Wronkowska-Dimitrowa, *Triod kwietny z krakowskiej oficyny Szwajpolta Fiola (1491 r.: studium filologiczno-językowe pierwszego cyrylicznego triodu drukowanego*, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego: Bydgoszcz 2010.

o liczne utwory oryginalne, na czele z imponującym cyklem 35 kanonów Konstantyna Presławskiego.

Również historia powstania minei jest na grecko-słowiańskim Wschodzie nieco podobna do poprzednich dwóch ksiąg. Formuje się stopniowo od VI wieku, pierwsza bardziej skodyfikowana redakcja powstaje pod wpływem rytu studyjskiego, druga dostosowuje się do późniejszych nieco liturgicznych dyspozycji palestyńskich, choć można nawet w tradycji słowiańskiej, nie mówiąc już o starszych, odnaleźć ślady redakcji przedstudyjskich. Częścią składową tych ksiąg są oficja (służby), które stanowią formularz nabożeństw na każdy dzień święta czy wspomnienia. Podstawowym wariantem minei jest tom poświęcony poszczególnemu miesiącowi, ale są też antologie, tzw. mineje świąteczne, gdzie znajdują się wybrane oficja¹⁰. Są również formularze ogólne dla poszczególnych typów świętych (mineja ogólna), zbliżające się poziomem ogólności do hymnów oktoicha.

Między cyklem triodnym i minejnym nabożeństw Cerkwi prawosławnej zachodzi szereg interferencji. W triodnym cyklu znalazło się kilka pamięci przejętych początkowo z cyklu minejnego: sobota Teodora Tirona (stałe święto 17 II)¹¹, niedziela Grzegorza Palamasa (stałe święto 14 XI), niedziela Jana Klimaka (stałe święto 30 III), niedziela Marii Egipskiej (stałe święto 1 IV).

Z datą Paschy, tzn. z cyklem triodnym, wiąże się też duża ilość świąt w swojej naturze minejnych: w 2. niedzielę Wielkiego Postu wypada wspomnienie wszystkich świętych Kijowsko-Pieczarskich; w Środę paschalną – świętych mnichów synajskich; wspomnienie świętych kobiet i świętych soluńskich w 3. niedzielę po Passze; 4. sobota po Passze – nowi męczennicy w Butowie; 2. niedziela po Pięćdziesiątnicy – Athos, Rosja, Bułgaria, Epir; 3. niedziela po Pięćdziesiątnicy – m. in. Nowi męczennicy zabici przez Turków, Białoruś, Wołogda, Brytania i Irlandia, Sankt Petersburg, Nowogród, Psków, 4. niedziela po Pięćdziesiątnicy – Pskowsko-Pieczarscy...

Szereg ikon ma oprócz dat stałych także ruchome obchody: tak jest na Górze Athos we Wtorek Paschy i w Niedzielę Tomasza, w Moskwie w Niedzielę Ślepego, w Peci i w Chilandarze w piątek po Wniebowstąpieniu, w Pskowie w Niedzielę Św. Ojców, czy obchody ku czci Matki Bożej w ikonie Kursko-Korzennej i Tabynskiej

¹⁰ Zob. np. С. Кожухаров, *Минеи*, [w:] *Кирило-Методиевска енциклопедия*, т. 2, с. 679-681 i podana tam najważniejsza literatura. Badania nad minejami, nad kształtowaniem się typów tej księgi w Bizancjum, przenikaniem do Słowian, wkładem oryginalnych utworów Słowian jeszcze od czasów św. Metodego należą do najważniejszych w paleoslawistyce i liturgice historycznej. Zob. też podsumowujący ostatnie dziesięciolecia badań i odkryć tom referatów, przygotowany przez K. Stanczewa i M. Jowczewą z wyczerpującą bibliografią: *La poesia liturgica slava antica/ Древнеславянская литургическая поэзия*, XIII Congresso Internazionale degli Slavisti (Lubiana, 15-21 Agosto 2003). Blocco tematico 14. *Relazioni*, AIS: Roma-Sofia 2003, a przede wszystkim fundamentalne studium K. Stanczewa *Поэзия в древнеславянском литературном пространстве*, [w:] К. Станчев, *Исследования в области средневековой литературы православного славянства*, Kraków 2012, с. 83-140 (=Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne 7).

¹¹ U Serbów także św. męczennik Teodor Śladić (Komogowiński) spalony przez Turków w 1788 roku.

w dziewiąty piątek po Passze, i kilkanaście ikon Bogurodzicy w Niedzielę Wszystkich Świętych...

W pewnym sensie do tej grupy należą też soboty wypominkowe: Sobota mięsopustna i Sobota przed Pięćdziesiątnicą¹² – za wszystkich zmarłych (всѣхъ ѿ вѣка оусопшихъ православныхъ христїанъ) i Sobota seropustna za wszystkich zmarłych mnichów (всѣхъ преподобныхъ и богоносныхъ отцевъ, въ подвижѣхъ просїавшихъ), a także 2., 3. i 4. sobota Wielkiego Postu. Gdy na te soboty przypada jedno z wielkich lub średnich świąt minejnych (Zwiastowanie 25 marca, Znalezienie głowy Jana Chrzciciela 24 lutego i Czterdziestu Męczenników z Sebasty 9 marca) wtedy sobota traci charakter wypominkowy.

Do tych ogólnych świąt Słowianie dołączyli trzy soboty, wiążąc je z konkretnymi datami. Najpopularniejsza z nich to sobota przed św. Dymitrem Soluńskim, czyli przed 26 X, ustalona na Rusi po bitwie na Kulikowym Polu (1380 r.) i przyjęta także na Bałkanach z uwagi na głęboką cześć okazywaną św. Dymitrowi. Początkowo w tym dniu wspominano pamięć poległych żołnierzy, z czasem rozszerzono ją na wszystkich zmarłych. W Bułgarii, gdzie, tak jak u Greków, nie przyjęła się Dymitrowa, ani popaschalna „zadusznicza”, ogromne znaczenie ma sobota przed św. Michałem (8 XI), zwana Архангелска (Рангеловска), ale też мъжка (męska) задушница. Natomiast wśród prawosławnych mieszkańców byłego Imperium Habsburskiego, na terytorium byłej Metropolii Karłowickiej, obchodzi się jeszcze jedną sobotą wypominkową, jest to tzw. „Miholjska zadušnica” przed 29 IX, wiązana dziś ze świętem św. Kiriaka. Najprawdopodobniej jest to wpływ zachodniego obchodu świętego Archanioła Michała w dniu 29 IX, co byłoby przykładem oddziaływania nowego stylu na zwyczaje ludowo-cerkiewne prawosławnych w katolickim państwie. Podobny charakter mają też dni wspominania zmarłych po Niedzieli Tomasza, w poniedziałek (u Serbów: Ружичало albo побус[а]ни понедељак, także w Kijowie) lub częściej we wtorek (Радоница, Радовница, Проводи, Гробки, Діди). Warto wspomnieć u nas także obchody dziesiątego piątku po Wielkanocy (Piatienka w parafii w Topolanach na Podlasiu), które, podobnie jak dziewiąty piątek ikon Kursko-Korzennej i Tabynskiej, w swym charakterze nawiązują do obchodów Życiodajnego Źródła z Piątku Paschy (живопрїємный источникъ)¹³.

Złożoność procesu przecinania się cykli kalendarzowych odbiła się również na tradycji rękopiśmiennej ksiąg nomologicznych i hymnograficznych. W przechowywanych w Polsce zbiorach ksiąg cyrylickich znajdujemy wiele świadectw ukazujących różne strategie komponowania ksiąg w obrębie dat od 2 lutego, kiedy do cyklu stałego wprowadza się cykl wielkopostny do 29 czerwca, od której to daty cykl stały już nie jest naruszany. Jako daty zmian cyklu występują święta 25/26 III – 23 IV – 9 V – 24 VI.

¹² Bułgarzy nazywają ją też *czereśniową* (черешова), przynosząc na groby właśnie czereśnie.

¹³ Nowsze typikony zwracają uwagę, że ten zwyczaj jest późny, że tekst liturgiczny pióra Nikifora Kalista Ksantopulosa znajduje się w triodach, ale żaden z typikonów go nie uwzględnia. Kult wybranych piątków podtrzymywał też popularny w całym prawosławiu tekst *O dwunastu piątkach*.

Posiadamy rzadkie przykłady zespolenia w jednym kodeksie minei z triodem, jest to np. sanocka Mineja z triodem jereja Niły z 1516 roku¹⁴, przemyska mineja z triodem z pocz. XVI wieku¹⁵, trzy warszawskie mineje z XVII wieku¹⁶ i, być może, inne. Jak widać z opisu treści, po Zwiastowaniu wprowadzona zostaje część triodna, przerwana minejnymi służbami ku czci św. Jerzego, Mikołaja i Jana Chrzciciela, a po Passze powraca się do porządku mineijnego.

Analogiczna sytuacja zachodzi w irmologionach. Przy umieszczaniu stichir (ale też irmosów, czasem kanonów) świąt stosuje się zasadniczo dwa typy. Pierwszy zaczyna się od Bożego Narodzenia (i niedziel je poprzedzających) do Spotkania Pańskiego (2 II), następnie zostaje umieszczony blok wielkopostny, przerwany po 3. Niedzieli Wielkiego Postu świętem Zwiastowania, następnie dalej cykl triodny (od piątku 5 tygodnia albo Soboty Łazarza) aż do Zstąpienia Ducha św. i znowu święta kalendarzowe (początek różnie: Onufry, Narodzenie Jana Chrzciciela, Piotra i Pawła) aż do Mikołaja (rzadziej do Wprowadzenia do świątyni). Drugi typ zaczyna cykl od 1 czy 8 września, cykl triodny wchodzi tak samo

¹⁴ Sanok, Muzeum Historyczne sygn. 7; zob. *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce...*, nr 562: Treść – służby na święta stałe, częściowo z paremiami, prologami (ze stychami), synaksarionami; między daty 25 III – 23 IV – 24 VI wkomponowany cykl triodny; zawiera służby: IX: 8, 14; X: 26; XI: 1, 8, 13, 14, 21; XII: 6, Niedziela praojców, Niedziela ojców, 25, 26; I: 1, 6, 7; II: 2; III: 25; część triodna – Piątek 6 postu, Sobota Łazarza, Niedziela kwietna, Wielka Środa, Wielki Czwartek, Pasja (Strasti), Wielka Sobota, Pascha i dalej IV: 23, i znów Wniebowstąpienie, Niedziela 7, Sobota 8, Niedziela 8 i znów mineja: VI: 24, 29; VII: 20; VIII: 1, 6, 15 oraz dodatkowo 14 X: Paraskiewa Tyrnowska.

¹⁵ Przemyśl, Biblioteka Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej sygn. 1167C, mineja z Leszczawy, *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce...*, nr 558A: Treść – zawiera nabożeństwa na wybrane dni roku od 1 IX z naturalnie włączonym cyklem triodu kwietnego. Po 25 III piątek 6 tygodnia (frg), Sobota Łazarza, Wielki Czwartek, Wielka Sobota i Pascha, następnie 23 IV, Środa przepołowienia, środa przed Wniebowstąpieniem, Wniebowstąpienie, Sobota przed Pięćdziesiątnicą, Pięćdziesiątnica, 24 VI i dalej mineja.

¹⁶ Warszawa, Biblioteka Narodowa: 1) mineja świąteczna z triodem kwietnym sprzed 1606 r., z Żurawców, sygn. 12139 III (dawna Akc. 2486); zob. *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce...*, nr 575: Treść: Wybór nabożeństw cyklu rocznego z wstawkami cyklu paschalnego: IX: 1 (niepełny), 6, 7 (niepełny), 8, 13, 14 (prolog), 26; X: 1, 14 (Paraskiewa Tyrnowska), 26; XI: 1 i 28 X, 8, 13, 12, 20, 21, 30; XII: 4, 5, 6, 13, 20, Niedziela praojców, Niedziela ojców, 24, 25; I: 1, 5, 6, 7, 17, 25, 27, 30; II: 1, 2, 3, 24; III: 9, 25, 26; Piątek 6 tygodnia Wielkiego Postu, synaksarion, Sobota Łazarza, Niedziela Palmowa (synaksarion), Wielka Sobota i Pascha; IV: 23, 25; V: 8, 9 (Mikołaj, z prologiem), Wniebowstąpienie, 25; VI: 11, 12, 19, 24, 29, 30; VII: 1, 2, 20, 25, 27, 31; VIII: 1, 5, 6, 14, 15, 29, 31; Sobota Pięćdziesiątnicy (inny rękopis, fragment).

2) mineja świąteczna z triodem kwietnym, z 1. poł. XVI w., z Łodyny, sygn. 12123 III (dawna Akc. 2718); zob. *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce...*, nr 594: Treść – kodeks z organicznym zespoleniem cyklu rocznego z paschalnym, wybrane nabożeństwa od września do 26 III, potem cykl triodny i znowu mineja: IX: 8, 14, 23, 26; X: 1, 6, 14 (Paraskiewa Tyrnowska – cała służba), Niedziela Siódmego soboru, 18, 23, 26; XI: 1, 8, 12, 13, 14, 17, 20, 21, 30; XII: 4, 5, 6, 9, Niedziela praojców, „časny”, 24 (bez początku), 25; I: 1, 5, 6, 7, 16, 17, 30; II: 1, 2, 8, 11, 24; III: 9, 24, 25, 26; cykl triodny: Niedziela Palmowa, Wielka Środa, Wielki Czwartek, Pasja, Wielki Piątek, Wielka Sobota, Pascha; IV: 23, 25; V: 8, 9, 21, 25; VI: 12, 24, 29, 30; VII: 1, 2, 16, 17, 20, 24 (Borys i Gleb – pełna służba), 25, 27, 14 [?]; VIII: 1, 5, 6, 14, 15 (urwane na pieśni VIII).

3) mineja świąteczna z triodem kwietnym z I poł. XVII w., z Hołuczkowa, sygn. 12155 III (dawna Akc. 2732), zob. *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce...*, nr 595: Treść: stanowi rzadki przypadek naturalnego zespolenia minei z cyklem triodnym; w części minejnej zawiera wybrane nabożeństwa cyklu rocznego: IX: 1, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 14, 23, 26; X: 1, 6, 14 (Paraskiewa Tyrnowska – pełna służba z prologiem), Niedziela soboru, 18, 23, 26, 27; XI: 1, 12, 13, 14, 16, 20, 21, 30; XII: 4, 5, 6, 9, Niedziela praojców, Niedziela ojców, 20, 24, 25, 26, Niedziela po Bożym Narodzeniu; I: 1, Niedziela przed Objawieniem, 6, 7, 16, 17, 30; II: 1, 2, 8, 11, 24; III: 25; IV: 23, a następnie włączony jest cykl kwietny od Piątku 6 tygodnia (od Soboty Łazarza), urwany na Wtorku paschalnym.

po 2 lutego z przerwą na Zwiastowanie (czasem też Jerzego) aż do Ducha Świętego, przechodząc w minejny, najczęściej na Piotra i Pawła, i ciągnąc się do Zaśnięcia NMP.

Zajmujący jest dla nas przypadek rękopisu z 1748 roku spisane w Starym Samborze przez dydakta Ioana Ryżkiewicza¹⁷. Tu na kartach 146^r-724^v są stichiry i kanony od Narodzenia NMP do Spotkania, liturgia uprzednio poświęconych darów z częścią wielkopostną (Niedziela Adoracji Krzyża, fragment Wielkiego Kanonu, Sobota Łazarza i Niedziela Palmowa, hymny Wielkiego Tygodnia, następnie Zwiastowanie i Jerzy, a po nim część paschalna z niedzielami do Ducha św. i reszta świąt wielkich od 24 czerwca do 29 sierpnia.

Już z tych kilku przykładów widać, że problem łączenia cykli liturgicznych, ale także świąt jednych z drugimi, zwłaszcza dawnych z nowo wprowadzanymi, stosunku świąt i niedziel itp. istniał w praktyce cerkiewnej przez cały czas. Wszystkie typikony zawierają mniej lub bardziej rozbudowany system wskazówek liturgicznych, ułatwiających organizację nabożeństw. Od czasów typikonu studyjskiego pojawiają się tzw. wskazówki Marka¹⁸ (Марковы главы), przejęte do wczesnego typikonu jerozolimskiego i następnie rozwinięte w ustawie nowojerozolimskim (około 95 rubryk). Typikon cerkiewnosłowiański rozbudował także ten dział, zwiększając ilość *gław* bodaj do 114. Uważne przestudiowanie ich funkcjonowania w naszej dawnej tradycji piśmienniczej oraz różnego rodzaju uwag autorów i kopistów może dostarczyć ciekawych informacji o życiu liturgicznym także w Cerkwi w państwie polsko-litewskim.

SUMMARY

Aleksander Naumow, Venice

Combining Fixed Feasts and Movable Cycles in Orthodox Liturgical Practice

Keywords: Orthodoxy, Calendar, Slavonic Writing, Polish-Lithuanian Commonwealth

The study concerns:

(1) the relationship of the weekly cycle with the fixed feasts of the Incorporeal Host, John the Baptist, Ss Peter and Paul and St Nicholas of Myra;

¹⁷ Warszawa, Biblioteka Narodowa sygn. 12109 IV (dawna Akc. 2662), *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce...*, nr 398.

¹⁸ Niektórzy uważają, że autorem zasadniczej części rubryk dla ksiąg liturgicznych (minei i triodu) był Marek, biskup Otranto, żyjący w IX-X w., inni, że Marek mnich z klasztoru św. Saby (X w.)

- (2) the calendar layout including ‘previous’ and ‘past’ Saturdays and Sundays;
- (3) the dates of celebration of the collects of the saints and of some icons in the Menaion and the Triodion periods;
- (4) the relationship of the Triodion and Pentecostarion with fixed feasts (Ss Theodore Tyron, Gregory Palamas, Mary of Egypt);
- (5) the Saturdays of Remembrance.

The paper presents some manuscripts in Polish collections that exhibit differences in the combination of the Lenten and Paschal cycles with fixed feasts. A detailed investigation of the extant manuscripts of this type (notably the variation of prescriptions from the last part of the Typikon and other liturgical marginal notes) should yield significant data on the history of the divine service in the Orthodox churches of the Polish–Lithuanian Commonwealth.